

**EKOLOGIYA SOHASIDAGI JINOYATLARNI KELTIRIB
CHIQRADIGAN SABAB VA SHAROITLAR.**

Ubaydullayev Ilxomjon Raxmatovich

Farg‘ona viloyati yuridik texnikumi

“Mutaxassislik fanlari” kafedrası o‘qituvchisi,

2-darajali yurist.

Telefon: +998911515452

ubayilxom@gmail.com

Annotatsiya: *Jinoyatlarni ochish va oldini olishda sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishlarning jinoyat huquqiy jihatlarini yaxshi bilish, tergov harakatlarining taktik usullarini samarali va to‘g‘ri qo‘llay olish bilan bir vaqtda ularni keltirib chiqargan sabab va sharoitlarni ham chuqur o‘rganish talab qilinadi. Ushu maqolada ham aynan ekologiya sohasida sodir etiladigan jinoyatlarni tergov qilishda ularni keltirib chiqaradigan sabab va sharoitlar haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *jinoyatchilikning sabab va sharoitlari, tozalash inshootlari, ekologik sharoit, xalq salomatligi, o‘zboshimchalik, nazoratsizlik, yashirin bozor.*

Аннотация: *Знание уголовно-правовых аспектов общественно опасных деяний, совершаемых при раскрытии и предупреждении преступлений, умение эффективно и правильно применять тактические приемы следственных действий, одновременно требует глубокого изучения причин и условий, их вызвавших. В этой статье также рассказывается о причинах и обстоятельствах, которые их вызывают при расследовании преступлений, совершаемых именно в сфере экологии.*

Ключевые понятия: *причины и условия преступности, очистные сооружения, условия окружающей среды, здоровье населения, произвол, неконтролируемость, скрытый рынок.*

Abstract: *A good knowledge of the criminal legal aspects of socially dangerous acts committed in the opening and Prevention of crimes is required, as well as an in-depth study of the causes and conditions that caused them, while being able to effectively and correctly apply the tactical methods of investigative actions. The article Ushu also talks about the causes and conditions that cause them when investigating crimes that are committed precisely in the field of Ecology.*

Key concepts: *causes and conditions of crime, cleaning facilities, environmental conditions, Public Health, arbitrariness, uncontrollability, hidden market.*

Keyingi yillarda mamlakatimizda olib borilgan islohotlar natijasida O‘zbekiston taraqqiyotning yangi bosqichlariga erishib bormoqda. Joriy yilning 30 aprelida

umumxalq referendumi o‘tkazilib, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining boyitilgan yangi tahrirda qabul qilinganligi ham quvonarli holat. Aynan konstitutsiyada ekologiya sohasida ham moddalar kengaytirilib, yangi me‘yorlar kiritildi. Jumladan, 49-moddada har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to‘g‘risidagi ishonchli axborotga ega bo‘lish huquqiga ega ekanligi, davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta‘minlash va atrof-muhitga zararli ta‘sir ko‘rsatilishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishi, shaharsozlik hujjatlarining loyihalari qonunda belgilangan tartibda jamoatchilik muhokamasidan o‘tkazilishi, davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishi hamda Orolbo‘yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan choralar ko‘rishi kabi me‘yorlar belgilandi.¹

Konstitutsiyaning 62-moddasida fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar degan me‘yor o‘z ifodasi topgan, bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonunining 12-moddasida ham O‘zbekiston Respublikasi aholisi tabiiy resurslardan oqilona foydalanishi, tabiat boyliklariga ehtiyotlik bilan munosabatda bo‘lishi, ekologiya talablariga rioya etishi shart ekanligi ko‘rsatib qo‘yilgan.²

Jinoyatlarni ochish va oldini olishda sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishlarning jinoyat huquqiy jihatlarini yaxshi bilish, tergov harakatlarining taktik usullarini samarali va to‘g‘ri qo‘llay olish bilan bir vaqtda ularni keltirib chiqargan sabab va sharoitlarni ham chuqur o‘rganish talab qilinadi. Zero, qadimdan bu salbiy ijtimoiy hodisa insoniyatni hamisha tashvishga solib kelgan.

Jinoyatchilikning sabablari to‘g‘risida turli oqimlar, qarashlar hozirgi kunda ham mavjud. Marksizm nazariyasining tarafdorlari jinoyatchilikning sabablarini insoniyatning qarama - qarshi sinflarga bo‘linishi va bu sinflar o‘rtasidagi qarama - qarshilikning mahsuli desa, jinoyatchilikning biologik sabablari tarafdorlari, jinoyatchilik avloddan - avlodga o‘tuvchi tug‘ma xususiyatga ega deydilar, boshqa bir oqim jinoyatchilikning sabablari faqat obyektiv ijtimoiy muhitda yotadi degan nazariyani qo‘llaydilar.³

Jinoyatchilikning sharoit va sabablarini kelib chiqish mohiyati jihatidan ijtimoiy harakterga ega. U jamiyatdagi qarama - qarshiliklarning mahsuli bo‘lib, o‘zining mazmuni jihatidan jamiyat va davlat manfaatlariga zid bo‘lgan salbiy hodisadir.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: “O‘zbekiston”, 2023 y.

² O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi 754-XII-con Qonuni 09.12.1992- yil.

³ M.Usmonaliyev, Y.Karaketov Kriminologiya “Yangi asr avlodi”. -T.: 2001. 79-bet.

Demak, “Jinoyatchilikning sharoit va sabablari muayyan ijtimoiy - iqtisodiy tuzum va davlatdagi salbiy ijtimoiy hodisalar tizimining oqibatidir”.⁴

Umuman, jinoyatchilikning sabab va sharoitlari xususida gap ketganda, aytish joizki, sabab va sharoit o‘rtasida bevosita aloqadorlik mavjud bo‘lib, sabablar o‘z mazmuniga ko‘ra ijtimoiy - ruhiy xususiyat kasb etadi. Sharoit esa iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, tashkiliy kabi mazmunga ega bo‘ladi.

Atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlarning sabablari majmuida o‘zaro aloqadorlikda bo‘lgan bir qancha holatlar mavjud bo‘lib, ularning doimiy ravishda umumiy holatda mavjud bo‘ladiganlari inson va tabiatning o‘zaro aloqalari jarayoni va mohiyatini belgilovchi ijtimoiy muosabatlarga xos bo‘lgan qarama - qarshiliklardan kelib chiqadigan sabablar hisoblanadi.

Ekologik muammolarning avj olishi sobiq Ittifoq davrining so‘nggi yillarida keskinlashib ketdi. Birgina Orol muammosini olaylik, bunga Orolning qurishi emas, balki quritilishi deb qarash joiz. Aslida cho‘lni o‘zlashtirish, bo‘stonga aylantirish istagida qilingan bu ishlar tabiatdagi muvozanatni shafqatsizlarcha buzish bo‘lib chiqdi. Behisob oq oltin xomashyosi makoniga aylantirish ilinjida bo‘lgan Markaz rahbariyati O‘zbekistonning ekologik sharoiti o‘zgarishi, tabiatdagi mutanosiblik darz ketishini, kelajakda xalq salomatligiga salbiy oqibatlar tug‘ilishi xususida o‘ylamadilar. Mana endi bugunga kelib, bu nafaqat O‘zbekistonning, balki Markaziy Osiyo davlatlarining katta muammosiga aylandi. Turli xorij xabarlarini eshitamiz, sobiq davlat rahbarlari o‘z davrida qilgan genotsid yoki boshqa ko‘plab odamlar o‘limiga sabab bo‘lgan jinoyatlarni sodir etganiligi uchun sud oldida javob beradigan bo‘ldi, deya jar solishadi. Nima uchun biz ekologiya sohasidagi jinoyatlarga qotillik, o‘g‘irlik, bosqinchilik, terrorizm, genotsid, giyohvandlik jinoyatlaridan keyingi ikkinchi darajali jinoyatlar sifatida qarashimiz kerak?!

Tabiatning tili yo‘q. U o‘z vaqtida dardini hech kimga aytolmaydi. Lekin kasali bir kun kelib huruj qilganda, afsuski, ancha kech bo‘ladi. Shu bois Orol muammosi ham faqat muammo emas, balki o‘z vaqtida sodir etilgan jinoyatdir.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I. A.Karimovning “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” nomli asarlarida ham atroflicha bayon etilgan. “O‘rmonlar o‘ylamay - netmay, vahshiylarcha kesib tashlanar edi. Yoqilg‘i va mineral xom - ashyo zahiralari real ehtiyoj bilan taqqoslanmagan holda juda ko‘p miqdorda qazib olinganidan ko‘pchilik qismi qayta ishlanmagan chiqitlar sifatida uyulib yotar edi. Tabiatni muhofaza qiluvchi eng oddiy tozalash inshootlariga ega bo‘lmagan bahaybat sanoat korxonalarini bunyod etildi. Natijada barcha zaharli va zararli sanoat chiqindilari

⁴ Krimnologiya M.: “BEK”. 1998. 158-bet.

ulkan havo kengliklarini, suv havzalarini, yer maydonlarini ifloslantiradigan bo‘ldi. O‘z ko‘lamijihatidan beqiyos darajada katta gidroenergetika loyihalarini ruyobga chiqarish, transport kommunikatsiyalarini bunyod etish nafaqat tabiiy zahiralarni kashshoklashtirdi. Butun boshli aholi punktlarining yo‘q bo‘lib ketishiga, ekologik muvozanat, iqlim, odamlarning hayot va faoliyat sharoitlarining buzilishiga ham olib keldi”.⁵

O‘zbekiston Respublikasining bozor iqtisodiyoti sharoitiga o‘tishi muayyan ijobiy yutuqlarga erishish barobarida jamiyat, davlat va fuqarolarning iqtisodiy, ekologik manfaatlarining to‘qnashuviga ham olib keldi va o‘z navbatida bu atrof muhitning degradatsiyasini tezlashtiradi hamda ekologiya sohasidagi yangi turdagi jinoyatlarning sodir etilishiga real sharoit yaratib beradi deb, aytish mumkin.

Yuqorida tilga olinganidek sharoitlar, birinchi navbatda, ishlab chiqarish sohalarida vujudga keladi. Ya’ni atrof tabiiy muhitga zararli oqibatlar keltiruvchi vositalar chiqaruvchi korxonalar yoki tashkilotlarning ish faoliyati uzluksizligini ta’minlash, dastavval, o‘sib boruvchi tabiatdan foydalanuvchilarning himoya qilish uchun saflanadigan harajatlarning doimiy tarzda ko‘paytirib borilishini taqozo etadi. Bunda ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchilarining muayyan hududning tabiiy boyliklaridan ratsional foydalanish qoidalarini buzib, korxonaning rentabelligini oshirishga intilishi bu sohadagi qonunlarning buzilishiga olib keladi.

Insonlarning atrof tabiiy muhitga ta’sir qilish imkoniyatlarining miqyosi va undan kelib chiqadigan tabiatni muhofaza qilish zaruriyati, bir tomondan, odamlarning ekologik dunyoqarashi shakllanishi tezligi o‘rtasidagi qarama - qarshilik, ikkinchi tomondan, muhim hodisalardan biri hisoblanadi.

Ko‘p yillar mobaynida tabiiy resurslarga nisbatan faqat iste’molchi sifatidagi munosabat shakllandi. Tabiiy boyliklardan ratsional foydalanish, uni qo‘riqlashga nomigagina yondashildi, aksariyat holatlarda bunga ahamiyat berib ham o‘tirilmadi. O‘z - o‘zidan ko‘rinib turibdiki, bunday g‘oyalar bilan tarbiya topgan insonlar ekologiya muammolarini ikkinchi darajali deb hisoblaydi va o‘zlari his qilmagan tarzda qonun chegarasidan chiqib ketadilar.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlarning tarqalishi muayyan darajada o‘tgan o‘n yilliklar davomida davlat mulkining tabiiy resurslarga asoslanganligi, shunga muvofiq tabiiy boyliklarga nisbatan “Umumiy”. “hech kimniki emas” deb qarash shakllanib qolganligi bilan ham bevosita bog‘liqdir. Bundan tashqari ekologik jinoyatlarning sodir etilishi har bir fuqaroning tabiatni muhofaza qilish hamda undan foydalanishni huquqiy tartibga soluvchi qonunlar talablari bajarilishi zarurligi xususidagi ekologik - huquqiy madaniyatining qay darajada ekanligiga ham bog‘liq. Aholining ekologik -

⁵ I.A.Karimov “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”. “O‘zbekiston”, T.: 1997. 111-bet.

huquqiy ongining qoniqarsiz ahvoldaligi ekologik - huquqiy axborotlarning bir necha pog'onali ekanligi, ekologik - huquqiy nihilizm tufayli aholining huquqiy ongidagi deformatsiya bilan bog'liq ekanligini ham inkor etib bo'lmaydi.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlarning umumiy sabablari tabiat bilan inson aloqalari o'rtasidagi qarama - qarshilikda yotadi. Mazkur qarama - qarshiliklar tabiatning bir qismi sanalmish inson va tabiat o'rtasidagi; jamiyat va davlatning tabiiy muhitdan foydalanish imkoniyatlari bilan ijtimoiy ehtiyojlari o'rtasidagi; tabiatdan mustaqil foydalanish va uni muhofaza qilish subyektlari hisoblangan jamiyat, ijtimoiy guruh, individ o'rtasidagi qarama - qarshiliklardir. Bu qarama - qarshiliklar murakkab ijtimoiy jarayonlar bo'lib, noqulay iqtisodiy rivojlanish sharoitida ekologiya sohasidagi huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishi uchun barqaror sharoit yaratadi.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlarni sodir etuvchi subyektlari quyidagicha: mansabdor shaxslar va oddiy shaxslar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarga ajratish mumkin. Bunda mansabdor shaxslar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar o'zining ijtimoiy xavfliligining yuqoriligi bilan ajralib turadi. Mansabdor shaxslar tomonidan ko'p miqdorda, ba'zan esa qoplashning imkoni bo'lmaydigan darajada ekologik zarar yetkazilishi mumkin. Bu holat iqtisodiyot va ekologiya o'rtasidagi; mehnat va iqtisodiyotning xarakteri o'rtasidagi; ayrim hollarda alohida tarmoq, guruh, aholi manfaatlari o'rtasidagi; boshqarishning zarur shakllari va qo'llanilayotgan usullari hamda texnika resurslaridan foydalanish va texnologiya o'rtasidagi qarama - qarshiliklarda yotadi. Ushbu qarama - qarshiliklarning asosi esa ma'muriy - xo'jalik tashkiliy - boshqaruvchilik vazifasini bajarishdan kelib chiqadi. Aynan ana shu sohada jamiyat bilan ekologiyaning o'zaro aloqadorligini ta'minlovchi rejalashtirish, ta'minlash, tezkor (boshqarish, tashkiliy tuzilmani tuzish, nazorat qilish, texnika texnologiya va resurslar bilan ta'minlash ishlari hal qilinadi.

Mansabdor shaxslarning g'ayrihuquqiy xulqiga quyidagi holatlar salbiy ta'sir qiladi: ekologiya faoliyati uchun ahamiyatli bo'lgan tabiatni ifloslanishdan saqlash choralarini ko'rmaslik; foydali qazilmalar va tabiat resurslarini arzonlashtirish; tabiiy resurslardan to'la foydalanmay yoki foydali qazilmalarni yerning chuqurroq qismidagisini olmay bu sohada ishlayotgan korxonalarining ishlash rejimini asossiz ravishda tezlashtirishga intilish kabilar.

Atrof muhitni ifloslantirishda qatnashayotgan alohida ishlab chiqarish tarmoqlari va transport vositalari yuzasidan ayrim ma'lumotlarni keltirish mumkin. Bunda birinchi o'rinda metallurgiya sanoati turadi va ushbu tarmoq tomonidan atrof muhitni ifloslash 40 %ni, issiqlik elektrostansiyalari 30 %ni, neft qazib olish va kimyo sanoati 20 %ni, avtomobiltransport 10-15 %ni, ishlab chiqarishning boshqa tarmoqlari esa 7-10 %ni tashkil etadi.⁶

⁶ Usmonaliyev M., Karaketov Y. Kriminologiya. "Yangi asr avlodi", -T.: 2001. 327-bet.

Mansabdor shaxslar tomonidan ekologiya sohasidagi jinoyatlar atrof muhitni muhofaza qilishni ta'minlaydigan qonunlarni mensimaslik, o'z vakolati doirasida qilishi lozim bo'lgan ishlarni qila bilmaslik, kasb vazifasi yuzasidan tayyor emaslik, o'zboshimchalik, nazoratsizlik kabi holatlar sabab sodir qilinadi. Ko'p hollarla ularning harakati yashirin bo'lganligi, muayyan mansabi yuzasidan o'z vakolatini amalga oshirish niqobi ostida qilganligi uchun bu jinoyatlarni oldindan sezish va oldini olish bir muncha qiyinchilik tug'diradi.

Oddiy shaxslar tomonidan sodir etiladigan ekologiya sohasidagi jinoyatlarning sabablari turlicha bo'lib, ularning xususiyati va asosiy turlarini tahlil qilish orqali aniqlash mumkin. Mazkur jinoyatlar odatda, qonunga xilof ravishda ov qilish, baliq tutish, daraxt va o'rmon o'simliklarini kesish va boshqa ko'rinishlarda bo'ladi. Ushbu turkumdagi ekologiya sohasidagi jinoyatlarning umumiy sabablari sifatida: turli ko'rinishdagi ov qilish, uni ta'minlash hamda amalga oshirishdagi jiddiy kamchiliklar; ehtiyojni yetarli darajada qonuniy vositalar bilan qondirishning imkoni yo'qligi; ishlab chiqarish faoliyati orqali yaratilayotgan mahsulotlarga talabning ko'payib borayotganligi; nazorat qilish orqali jinoiy faoliyatga ta'sir o'tkazish samaradorligining pastligi; ayrim jinoyatlarning jazoga tortilmay qolayotganligi kabilarni aytib o'tish mumkin.

Bundan tashqari ekologiya sohasidagi jinoyatlarning subyekti sabablari asnosida huquqiy va ekologik ongning past darajada ekanligi; fuqarolarning ba'zilari bunday jinoyatlarga beparvolik bilan munosabatda bo'lishi; g'arazli maqsadlarda ov qilish orqali daromad olishga intilish singari holatlarni ham keltirish mumkin.

So'nggi paytlarda yer osti boyliklarini g'ayriqonuniy ravishda ishlash, dorivor o'simliklarni noqonuniy ravishda tayyorlash jinoyatlari tez - tez sodir etilmoqda. Bunday faoliyat natijasida tabiiy boyliklar o'lchovsiz olinib, yashirin bozor kengaytirilmoqda.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlarning yuqorida aytilgan asosiy sabablaridan tashkari, individual holda sodir etiladigan vaziyat bilan bog'liq sabablarini ham ko'rsatish zarur. Ya'ni ular bezorilik tufayli dov - daraxtlarni sindirish, o'rmon va daraxtzorlarga o't qo'yish, ekin maydonlarini payhon qilish kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlarning sodir etilish sabablariga ta'sir qilishda, avvalo, har bir fuqaro o'z konstitutsiyaviy burchini chuqur his qilishi, qolaversa korxonalar, tashkilotlarning mansabdor shaxslari va nazorat organlari xodimlarining katta mas'uliyat bilan yondashishi muhim amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: “O'zbekiston”, 2023 y.

2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. <https://lex.uz/docs/111453>.
3. I.A.Karimov “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”. “O‘zbekiston”, T.: 1997. 111-bet.
4. T.Mirzaev. "Ekologiyaga doir jinoyat ishlarini tergov qilish". T,-"Yangi asr avlodi" 2001- y.
5. M.Usmonaliyev, Y.Karakterov. Kriminologiya. “Yangi asr avlodi”, -.T.: 2001. 327-bet.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi 754-XII-con Qonuni 09.12.1992- yil.
7. M.Usmonaliyev, Y.Karakterov. Kriminologiya “Yangi asr avlodi”. -.T.: 2001. 79-bet.
8. Krimnologiya. M.: “BEK”. 1998. 158-bet.